

Лідія Дворніцька

НАЦІОНАЛЬНА ЕТНОСИМВОЛІКА В КРИМСЬКИХ СПОГАДАХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ ТА ОЛЕКСАНДРА КОНИСЬКОГО

Значну роль у становленні суспільства й самоідентифікації народу як нації відіграють звичаї, традиції та культурні явища минулого, що акумулюють у собі світосприйняття наших пращурів, почасти закодоване в міфологемах та архетипах. При цьому ідеї, що містяться в певних образах і етносимволах, мають яскраво виражений національний характер (навіть архетипні символи на тій чи іншій території набувають певних рис та особливостей, характерних для окремої спільноти). Як зазначає В. Кононенко, “категорія символу виявляє свій зміст і наповнення завдяки активній дії багатьох власне мовних і головне – позамовних (національних, культурних, соціальних, релігійних та інших) чинників, що визначають його розуміння всіма членами соціуму”¹.

Також і характерна для художньої творчості система образів досить тісно пов’язана з національною етносимволікою. При цьому слід зауважити, що письменник-українець, навіть потрапивши на територію, де мешкають представники інших національностей, а рослинність і ландшафт мало чим нагадують звичні простори степів та лісистих гір, знаходить і виділяє у своїх творах рідні та близькі його душі й серцю образи, символи, гаму кольорів і тощо. Таку нерозривну єдність з рідною землею й багатотраждальним народом виявляло чимало письменників, зокрема Леся Українка та Олександр Кониський. І саме зараз, коли українська нація особливо потребує консолідації на максимально глибокому рівні, найбільш актуальним, на нашу думку, є дослідження і співставлення художньої спадщини митців, які чимало мандрували, при цьому повсякчас тримаючи в серці рідну Україну і помічаючи найдрібніші деталі й символи, що нагадували про Батьківщину.

Життєвий шлях і творчий доробок Лесі Українки досліджували ще її сучасники. Наприклад, І. Франко зазначав: “Вона помалу

¹ В. Кононенко, *Українська лінгвокультурологія: навч. посібн.*, К. (Вища школа) 2008, с. 15.

доходить до того, що може виспівувати найтяжчі, розпучливі ридання і тим співом не будити в серцях розпуки та зневіри, бо у самої в душі горить могутче полум'я любові до людей, до рідного краю і широких людських ідеалів, ясніє сильна віра в крашу будущину...”².

І в радянську добу, і в наші дні життєвий та творчий шлях поетеси вивчали літературознавці, письменники, літературні критики, мовознавці та філософи, як-от: Г. Аврахов, В. Агеєва, О. Бабиш, І. Денисюк, І. Дзюба, М. Драй-Хмара, І. Журавська, О. Забужко, М. Зеров, Л. Костенко, Л. Кулінська, Г. Шевченко, А. Музичка, Є. Сверстюк та ін. Досить багато уваги приділяли дослідники (М. Антонович, М. Грушевський, В. Жадько, С. Іваницька, С. Протасова, В. Смілянська та ін.) й вивченню біографії та творчості О. Кониського.

Особливу цікавість, на наш погляд, викликає взаємна спорідненість творчого доробку Лесі Українки та Олександра Кониського, зв'язок їхніх прозових та поетичних творів з українським фольклором, а також трансформація семантичного поля міфологем та етносимволів, використовуваних для досягнення того чи іншого авторського задуму.

Процес самоідентифікації кожного члена сучасного українського суспільства, на думку В. Шевчука, неможливий без прилучення до невичерпних скарбів досвіду предків, бо ж саме таке об'єднання з “деревом нації” дає можливість відчувати себе “не лозиною на найвищій гілці, а коренем”. У такий момент людина “...відчуває нагальну потребу погнати сік зі своєї життєдайної сили таки по цьому тисячолітньому дереві, а коли так, пізнає, що вона не комаха-одноденка на цій землі, бо відчуває не тільки кровну спорідненість з усім нині сущим, але і з тими, котрі відійшли у небуття: що вона, зрештою, корінь тих, хто відійшов, носій їхнього добра, і що без неї ті, хто відійшли, по-справжньому вмерли б”³. Нині, як слушно зазначають упорядники “Словника символів”, “ми вступаємо у вік Людини, пізнання свого Родоводу, сили Творчого Духу, Мудрості Лагідного Серця. – Пізнай себе – і ти пізнаєш Всесвіт, – каже із сивини століть Віщий Голос. – Пізнай утаємни-

² Леся Українка, *Зібрання творів у 50-ти томах*, К. 1981, т. 31, с. 254–255.

³ Л.О. Донченко, *Художні моделі національної ідентичності: Монографія*, К. 2014, с. 3.

чену Красу і Розум Символу – і ти осягнеш Світову Мудрість, – перефразовуємо ми”⁴.

Тож саме зараз найбільш актуальною, на нашу думку, є поставлена проблема: які функції виконували міфологічні архетипи та етносимволи у творах Лесі Українки й Олександра Кониського, написаних під час перебування митців у Криму. У своїй роботі ми ставимо за мету дослідити і зіставити форми втілення й функції міфологічних архетипів та етносимволів української культури у “кримських спогадах” Лесі Українки й Олександра Кониського.

Чимало письменників XIX – початку XX ст. відвідували Крим і відображали свої враження від споглядання краєвидів півострова у прозових, поетичних творах та епістолярній спадщині. Леся Українка (Лариса Петрівна Косач), українська письменниця, перекладач та літературний діяч, вперше потрапила на територію Криму влітку 1890 року, коли побувала в Саках, Євпаторії (де створила поезію “Тиша морська”), Севастополі (під час морської подорожі з Євпаторії до Севастополя поетеса написала вірш “Граї, моя пісне!”) та Бахчисараї (враження, викликані спогляданням цього міста й навколишніх краєвидів, пізніше були втілені нею у трьох сонетах циклу “Кримські спогади”: “Бахчисарайський палац”, “Бахчисарайська гробниця” та “Бахчисарай”).

Вдруге письменниця повернулася до Криму в червні 1891 р. Перебуваючи в Євпаторії, завершила цикл віршів “Кримські спогади” (до якого, крім вищезгаданих, увійшли поезії “Безсонна ніч”, “На човні”, “Негода” та ін.).

Приїхавши до Криму втретє у 1897 році, Леся Українка мешкала в Ялті й створила цикл “Кримські відгуки”, що складається з віршів “Імпровізація”, “Уривки з листа”, “Східна мелодія”, “Мрії”, “Зимова ніч на чужині”, “Іфігенія в Тавриді” та “Весна зимова”, а також займалася перекладацькою діяльністю.

Востаннє поетеса відвідала Крим у 1907–1908 рр. Подорожуючи різними містами півострова (Алупка, Ялта, Севастополь, Балаклава, Євпаторія, Ялта), Леся досить активно займалася літературною діяльністю (переробила й завершила драму “У пущі”,

⁴ *Словник символів*, [О.І. Потапенко, М.К. Дмитренко, Г.І. Потапенко та ін.]; за заг. ред. О.І. Потапенка та М.К. Дмитренка, К. 1997, с. 3.

працювала над драматичною поемою “Руфін і Прісцилла”, драматичним етюдом “Йоганна, жінка Хусова”, створила поезії “За горою блискавиці...”, “Народ пророкові”, “Полярна ніч”, “Хвиля” та оповідання “Розмова”, надсилала листи до журналів і газет).

На думку багатьох дослідників, Леся Українка є одним з найяскравіших співців первозданної краси кримської природи, мариністкою, що неперевершено відобразила у своїх поетичних творах не лише багатогранність і мінливість краєвидів півострова, а й самотню історію волелюбного народу Криму, при цьому ні на мить не забуваючи про рідні українські степи та важку долю своїх співвітчизників.

Відвідував Крим досить часто й відомий український письменник, перекладач, лексикограф, педагог, адвокат, журналіст, видавець і громадський діяч О. Кониський (літературні псевдоніми – В. Буркун, Перебендя, О. Хуторянин, О. Верниволя, Ф. Горovenко та ін.). Чимало творів (зокрема відомий життєпис Кобзаря “Тарас Шевченко-Грушівський, хроніка його життя”, а також низка поезій (цикл “Скорботні пісні”) і частину прозового доробку (наприклад, оповідання “Ранком в Алупці”) митець створив, перебуваючи на лікуванні в Алупці, Ялті, Симеїзі (де у 1900 р. побачив світ 2-й том його творів під назвою “О. Кониський-Перебендя. Твори”). На думку деяких дослідників, запросив Кониського до Алупки Коцюбинський, про що свідчать рядки одного з листів, адресованого Михайлом Михайловичем у 1896 році В. Лукичу: “У нас, у Криму, як вам певно звісно, проживає О. Кониський. Здоров’я його покращилося. Сумно тільки йому в Ялті, от він і наважився переїхати сими днями в Алупку, до нас, чому і я радію вельми, бо так важко на чужині без своїх людей, що й не сказати”⁵.

І Леся Українка, і Олександр Кониський у своїх творах, написаних у Криму, оспівують не лише дивовижні пейзажі півострова, а й торкаються соціальних тем, досить часто при цьому використовуючи певні етносимволи, смислове наповнення яких або співпадає з характерним для народнопісенної творчості, або

⁵ С.О. Кочерга, *Південний берег Криму в житті і творчості українських письменників XIX століття*, Ялта 2004, [електронний ресурс], режим доступу: <http://ruthenia.info/txt/kochergas/metod.html>.

дещо трансформується, а почасти й змінюється на діаметрально протилежне відповідно до авторського задуму.

Люди, живучи на землі, перебувають у тісному зв'язку з природою, і особливості ландшафту, флори та фауни, характерні для певної місцевості, зумовлюють існування кожного народу, що пристосовується до тих чи інших умов зовнішнього середовища. У фольклорних творах докладно змальовано природу країв, де жив певний народ, і яскраво відображено взаємини представників певної нації з оточуючим світом. Досить часто певні рослини і тварини у фольклорі виділяються як тотемні, набувають провісницьких, захисних чи, навпаки, зловорожих функцій.

У творчості письменників-українців рослинні символи використовуються по-різному. В деяких випадках смислове наповнення певного етносимволу співпадає з фольклорним, а іноді дещо видозмінюється відповідно до авторського задуму.

У творах Лесі Українки, написаних у Криму або ж присвячених подорожам на півострів, знаходимо чимало рослинних символів. Ось перед нами опис типової кримської флори, де кипариси – “охоронці”, а лаври – уособлення сумовитості й печалі:

З бору соснового шум тут іде /.../
Стали в саду кипариси стіною
Оберігати в оселі спокою,
Лаври – неначе зсушила журба...⁶

І раптом серед лаврів та кипарисів з'являється типовий для української народної творчості образ плакучої верби, що є символом суму, співчуття:

Тихо, журливо кива головою,
Віттям плакучим верба⁷.

У вірші “Уривки з листа” після досить докладного опису флори Кримського півострова, також зустрічаємо чимало рослинних символів, характерних для українського фольклору з дещо розширеним смисловим навантаженням. Вони не лише є уособленням певних якостей, а й являють собою своєрідне тло, на якому відбу-

⁶ Леся Українка, *Зібрання творів у 12 тт.*, К. 1975, т. 1, с. 108.

⁷ *Ibid.*, с. 108.

вається рух ліричного героя через часопростір (що й сам є уособленням соціуму, крізь який “проростає” поет, як крізь каміння пробивається квітка ломикамінів):

Тільки стрічалися нам земляки наші, білі берези,
Явори й темні дуби, до негоди та борвію звиклі,
Але й вони вже zostались далеко за нами,
Тільки терни, будяки та полин товаришили нам у дорозі,
Потім не стало і їх. /.../
Квітка велика, хороша, свіжі пелюстки розкрила,
І краплі роси самоцвітом блищали на дні.
Камінь пробила вона, той камінь, що все переміг,
Що задавив і могутні дуби, і терни непокірні⁸.

У вірші “Бахчисарай”, на тлі типово кримської природи з тими ж таки кипарисами-охоронцями (“Скрізь мінарети й дерева срібlistі || Мов стережуть сей тихий сонний рай; || У темряві та в винограднім листі...”) раптом з’являється одне з тотемних дерев українців – тополя, що у фольклорі уособлює жіночу долю, а у поезії виступає хранительською певної інформації:

І верховіттям тонкої тополі
Кивають стиха, шепотять поволі,
Про давні часи згадують вони...⁹.

Слід зазначити, що смислове наповнення одних і тих же символів може змінюватися відповідно до авторського задуму. Наприклад, символ кипариса, що в циклі “Кримські спогади” найчастіше був уособленням охоронця, у вірші “Уривки з листа” (цикл “Кримські відгуки”) зазнає певної семантичної трансформації. На початку твору ще виявляється охоронна функція:

Як гори темніють, повиті у білі серпанки,
Вони так спокійно стоять,
Бо їх стереже колонада сумних кипарисів,
Поважних, високих...¹

Далі ж спостерігаємо зміни семантики образу: разом з іншими типово кримськими рослинами (виноград, лавр, магнолії,

⁸ Леся Українка, *Зібрання творів у 12 тт.*, т. 1, с. 158.

⁹ *Ibid.*, с. 107.

¹⁰ *Ibid.*, с. 157.

плющ, платани) кипарис слугує лише частиною фону, однією з “барв”, що дозволяє поетесі змалювати картину буяння південної природи і, водночас, замилювання нею:

Вже поминули сади-виногради рясні, кучеряві,
Що покривають підніжжя гори, наче килим розкішний,
Ось уже й лаврів, поетами люблених,
Пишних магнолій не видко,
Ані струнких кипарисів, густо повитих плющем,
Ані платанів розкішних наметів¹¹.

У творах Олександра Кониського також зустрічаємо чимало рослинних символів, смислове наповнення яких у деяких випадках співпадає з фольклорним або вищезгаданим. Наприклад, лавр, як і у Лесі Українки, в творі Кониського – символ журливих думок:

Дрімає море, вітер спить,
суворі гори сном повиті;
німує пишний кедр; мовчить
і лавр, немов журбою битий...¹².

Але почасті значення однакових рослин-символів митці інтерпретують по-різному. Скажімо, якщо у поетеси кипариси найчастіше – дерева-охоронці спокою, то у Кониського – уособлення сонної байдужості (“Тонкі кипариси байдужії сплять”¹³).

Також можна прослідкувати трансформацію семантики одного й того ж образу в межах певного твору. Скажімо, в О. Кониського: символ кедра у вірші “Біля моря в Криму” має різне смислове навантаження. Спочатку це – уособлення суму за батьківщиною (бо ж кедри ліванські, а не кримські), причому звернімо увагу – рослини наділяються здатністю до спілкування:

Лиш кедри з Ливану в далекій чужині
журливу, скорботну розмову зняли
про край незабутній, про любов родину...
Я бачив, що з жалю тремтіли вони...¹⁴

¹¹ Леся Українка, *Зібрання творів у 12 тт.*, т. 1, с. 158.

¹² О. Кониський, *Вибрані твори*, [електронний ресурс], режим *доступу*: http://uk-rlife.org/main/uacrim/love_crimeaUA1.html.

¹³ *Ibid.*

¹⁴ *Ibid.*

Далі ж, як тільки в колі уваги автора з'являється береза (що в українській міфології – символ чистоти, світла, родючості, дівочої ніжності¹⁵), “балакучі” кедри разом з іншими місцевими рослинами відходять на другий план і виконують уже роль фону, втративши “здатність до спілкування”. Натомість уособленням суму за далеким рідним краєм тепер стає самотня берізка:

Одна-одинокa берізка стоїть,
на гору Ай-Петрі журливо глядить;
ні велетні кедри – сусіди німі,
ні мірти пахучі не ваблять її, /.../
Вона споминає далекі гаї,
де сестри зростають на рідній землі.
Коли б її воля, коли б її сила –
з розкішного парку туди б полетіла...¹⁶

Нерідко з'являється у творах українських митців, написаних у Криму, солярно-місячна символіка, пов'язана з язичницькими уявленнями наших предків про світобудову. Космогонічні слова-символи, введені в тексти віршів, виконують функцію ментальних кодів, що впливають на підсвідомість читача, активізуючи, акумулюючи і сприяючи збереженню історичного досвіду народу.

У творчості Лесі Українки етносимволи світлil зустрічаються досить часто. Як зазначає Г. Левченко, “...образи взаємодії світла і темряви зумовлювалися соціокультурними обставинами, у яких протікало життя Лесі Українки. Алегоричні образи ночі й поборення її силами світла – загалом типовий для світовідчуття інтелігенції межі ХІХ–ХХ віків сюжет. /.../ Візії найрізноманітніших світлil – проміння, зір, сонця, вогнів, полум'я, іскор, багаття та ін. – дуже часто зустрічаються в творчості Лесі Українки. Ці своєрідні еманції світла у її текстах, на наш погляд, заслуговують на особливу увагу, оскільки належать до тих образів, якими авторка стало концептуалізує світ”¹⁷.

¹⁵ В. Войтович, *Українська міфологія*, К. 2002, с. 57.

¹⁶ О. Кониський, *Ор. сіт*.

¹⁷ Г. Левченко, *Леся Українка – Ілюміната: семантика світлових образів в ліриці поетеси*, Волинь філологічна: текст і контекст. Леся Українка та зарубіжні письменники: зб. наук. пр., упоряд. Т.П. Левчук, № 8 (Луцьк 2009) 286, [електронний ресурс], режим доступу: <http://esnuir.eenu.edu.ua/handle/123456789/7373>.

Смислове наповнення символів сонця, місяця, зірок у творах поетеси досить різноманітне, іноді один і той же образ набуває в різних віршах (а в деяких випадках – і у межах окремого твору) діаметрально протилежних значень.

Скажімо, сонце – головне джерело світла й тепла, добре й караюче, що символізує знання, справедливість, милосердя, переможця неправди і всілякого зла¹⁸ в поезіях Лесі Українки може бути: частиною яскравого пейзажу:

В час гарячий полудневий
Виглядаю у віконце:
Ясне небо, ясне море,
Ясні хмарки, ясне сонце!¹⁹

уособленням ворожості й загрози:

Палкого сонця промені ворожі
На кладовище силлються, мов стріли²⁰.

символом правди і просвіти:

Як зійде сонце правди та згоди,
Я тоді вічним сном буду спати²¹.
У темних темницях нема ні віконця,
Не видно з них світла ні ясного сонця!²²

Схід сонця для поетеси також набуває певного символічного значення – це і уособлення надії на зміни в суспільстві (“Ох, коли б мені доля судила || Хоч побачити ранню зорю!”²³), і місце знаходження недосяжної країни вічного щастя, куди в хвилини відчаю хотіла б потрапити поетеса (“...І далеко на схід сонця || Золотим шляхом поплисти!”²⁴).

Образи нічних світил (місяця й зірок) мають місце в багатьох творах Лесі Українки. Не стали винятком і написані в Криму вірші, де етносимвол місяць, відповідно до авторського задуму, змінює не лише колір випромінюваного світла (срібне, золоте, ро-

¹⁸ В. Завадська, Я. Музиченко та інші, *100 найвідоміших образів української міфології*, К. 2002, [електронний ресурс], режим доступу: <https://ru.scribd.com/doc/44641840/>.

¹⁹ Леся Українка, *Зібрання творів у 12 тт.*, т. 1, с. 99.

²⁰ *Ibid.*, с. 107.

²¹ *Ibid.*, с. 101.

²² *Ibid.*, с. 96.

²³ *Ibid.*, с. 101.

²⁴ *Ibid.*, с. 99.

жеве), а й зазнає трансформації семантичного поля. У вірші “Кінець подорожі” положення і яскравість нічних світил слугує вказівкою на місце перебування індивіда у часово-просторовому континуумі:

Кінець подорожі, –
Вже зіроньки гожі
Сіяють на небі ясному,
І вже височенько
Ясний місяченько, –
Вже хутко прибудем додому!²⁵

У вірші “Бахчисарай” нічне світило осяйним золотим промінням м’яко доповнює змальовану поетесою чарівну картину нічного міста:

Мов зачарований, стоїть Бахчисарай.
Шле місяць з неба промені злотисті...²⁶

У деяких інших віршах світло місяця й зірок набуває вогняної сили, здатності розганяти темряву, туман і хмари (у народній міфології темрява, ніч, туман є своєрідними синонімами зла, неправди²⁷):

Білії хмаринки, лебедині крила
Угорі гуляють,
Довгою стягою, що зорю покрила,
Місяця сягають.
Місяченько світло і рожеве, й срібне
Кида-розсипає,
І ряхтить, і сяє світло теє дрібне,
Як вогонь палає²⁸.
Нехай же тепер тумани непрозорі
Вкривають і небо, і серце моє, –
В піснях наших завжди сіятимуть зорі,
Вони нам лишили проміння своє²⁹.

В одному з автографів поезії “Великеє місто. Будинки високі” символ безодні зоряного неба й моря слугує уособленням відірваності від життя суспільства, самозаглибленості:

²⁵ Леся Українка, *Зібрання творів у 12 тт.*, т. 1, с. 98.

²⁶ *Ibid.*, с. 107.

²⁷ В. Завадська, Я. Музиченко та інші, *Op. cit.*

²⁸ Леся Українка, *Зібрання творів у 12 тт.*, т. 1, с. 102.

²⁹ *Ibid.*, с. 163.

Ні, думко! даремне в світовім просторі
Притулку шукати,
В безодню дарма поринати;
Любов і надія не в зорях, не в морі,
Між людьми поради питати!³⁰

Символи небесних світил присутні й у творчості О. Кониського, зокрема зорі у вірші “Біля моря в Криму” не лише є частиною морського пейзажу, а й набувають певної “вогняності” (“мов свічки по небі, ті зірки горять”³¹). Але сил побороти темряву й туман у нічних світил не вистачає (вочевидь автор у процесі написання твору не мав твердого сподівання на перемогу революційних ідей і швидкого покращення долі рідного народу):

Осіння хмура ніч панує,
листок ніде не шолохне,
в пустім тумані все німує...
Отак густа неволі сила
своєю тяжкою рукою
мене покрила, сповила,
немов сповивачем, нудьгою³².

Образ туману досить часто зустрічається у творах, написаних О. Кониським у Криму, і може бути й уособленням поневолення, як у вищезгаданому прикладі, і символом ілюзорності часопросторового континууму: “...На тому місці, де я звик бачити, де ще за одну, чи дві хвилини бачив море, тепер стояла довжезна висока гора ясно-сивого, ніби молочного, клоччя з розскубані бавовни. /.../ я стояв в густому, наче бавовняному або пуховому тумані. Вперше на своєму віку я бачив морський туман. Стоячи в тумані, я нічого не бачив округ себе ні стіни, ні вікон, ні дверей”³³.

Чимало уваги приділяє автор змалюванню емоційного стану головного героя, викликаного потраплянням в ілюзорний світ морського туману і, як результат, – втратою можливості орієнтуватися у просторі: “Я стояв нерухомо, здивований. Почував, що на тварі

³⁰Леся Українка, *Зібрання творів у 12 тт.*, т. 1, с. 94.

³¹ О. Кониський, *Op. cit.*

³² *Ibid.*

³³ *Ibid.*

у мене вогкість, що треба її втерти, але я боявся відвести руки з бильця. Нарешті, не тямлю з якої речі, я зробив ступінь назад, стиснув лице долонями, заплющив очі і силкувався міцніш притиснути свої підошви до підлоги, аби впевнитися, що я дійсно стою і стою на твердому ґрунті. Я почував, наче в голові у мене гуде, наче виски мені щось стискає, чую, що кров по жилах тече швидше, серце б'ється скоріше: не бачу, а відчуваю що біля мене чиясь постать!"³⁴. І лише денне світило, яскраве сонце має силу, здатну розігнати туман ілюзій: "...сонячне проміння снопом сиплеться в воду, туману ані сліду; тільки по листві дерев проти сонця горить різнобарвними іскрами маса дрібних самоцвітів: то краплиночки, що туман лишив по листі..."³⁵.

На нашу думку, заслуговує уваги й смислове наповнення символіки кольорів, використовуване митцями у творах, написаних у Криму. Адже сприйняття кольору та сукупності кольорів, що виділена в основний спектр, у кожного народу має певні специфічні риси і викликає у представника тієї чи іншої нації певні сталі асоціації. Використовуючи у творах колористичні символи (та етносимволи взагалі), письменники впливають на підсвідомість реципієнта, викликаючи емоційні реакції, акцентуючи увагу на тому чи іншому аспекті дійсності чи прихованому змісті твору. Як зазначає з цього приводу Л. Пустовіт, "...сполучуваність назв кольорів з різними поняттями відбиває і закономірності використання традиційних образів, які стали певною мірою поетичними символами, і новаторське вживання назв із семантикою кольору для створення емоційно-оцінних метафоричних означень"³⁶.

Характеризуючи змістове наповнення кольорових символів в українській міфології, В. Войтович наголошує: "Центр світу предки уявляли жовтим або золотим: це символ вічного вогню, в який все повертається і з якого все походить. /.../ Основні кольори, які використовували в обрядових одягах – зелений, золотий, білий, червоний, чорний"³⁷.

³⁴ О. Кониський, *Op. cit.*

³⁵ *Ibid.*

³⁶ *Культура української мови: Довідник*, за ред. В.М. Русанівського, К. (Либідь) 1990, с. 257.

³⁷ В. Войтович, *Op. cit.*, с. 57.

У поезіях Лесі Українки, написаних у Криму, найчастіше зустрічаються саме вищезгадані кольори (білий, золотий, срібний, зелений, червоний, чорний), доповнювані відтінками (рожевий, блакитний, перлисті) та подеколи поєднувані (золотисто-блакитний, блакитно-перлисті).

Як і в українській міфології, золотий колір (іноді разом з блакитним) у творах поетеси є символом щастя, радості, міфічної країни вічного світла, свободи й рівності, до якої веде золота ж дорога (причому шлях стелеться або по морю, або ж по небу):

Певне, се країна світла
Та злотистої блакиті,
Певне, тут не чули зроду,
Що бува негода в світі!.../
Править хтось малим човенцем, –
В'ється стежечка злотиста./.../
І здається, що з весельця
Щире золото спадає.
Як би я тепер хотіла
У мале човенце сісти
І далеко на схід сонця
Золотим шляхом поплисти!³⁸
Здалека море хвилі золотії
Шле, наче провість волі і надії...³⁹

А от жовтий колір (який у фольклорних творах найчастіше виступає уособленням сонця), на відміну від золотого, може мати зовсім інше смислове наповнення – скажімо, використовується для створення образу прибережного піску, на якому, як у безплідній пустелі, гинуть сподівання й надії:

...Як розбитий човен безталанний
Серед жовтих пісків погибає...⁴⁰

Білий колір у віршах Лесі Українки виконує найрізноманітніші функції. Наприклад, у вірші “Далі, далі від душного міста” спочатку, в поєднанні з синім, слугує засобом передачі вражень поетеси від споглядання морського пейзажу:

³⁸ Леся Українка, *Зібрання творів у 12 тт.*, т. 1, с. 99–100.

³⁹ *Ibid.*, с. 106.

⁴⁰ *Ibid.*, с. 104.

Що біліє отам на роздоллі?
Чи хмариночка легкая, біла
Геть по небі гуляє по волі?
Чи на човні то білі вітрила?
В морі хвиля за хвилею рине,
Море наче здіймається вгору,
А склепіння небеснеє сине
Край свій ясний купає у морю⁴¹.

Далі гама кольорів стає світлішою, набуває прозорості й легкості, певної ілюзорності і вже є уособленням примарної дороги-переходу до щасливої країни забуття:

Світло там простяглося від сходу, –
Очі вабить стяга та іскриста;
Корабель наш розрізує воду –
І дорога блакитно-перлиста/.../
Я жадаю на час, на годину,
Щоб не бачить нічого на світі,
Тільки бачить осяйну долину
І губитись в прозорій блакиті!..⁴²

Якщо ж спектр поєднаних кольорів розширюється (додається зелений, червоний та рожевий), доповнюючись ознаками “вогняності”, семантика кольорів-символів зазнає змін, підпорядковуючись авторському задуму, і викликає у реципієнта емоційне напруження й передчуття буремних подій, вправно приховане авторкою в описі морського пейзажу:

Прозора, глибока вода,
Немов оксамит, зеленіє.
На хвилях зелених тремтять
Червоні іскри блискучі
І ясним огнем миготять,
Мов блискавка з темної тучі.
А де корабель ваш пробіг,
Дорога там довга й широка
Біліє, як мармур, як сніг,
І ледве примітно для ока
Рожевіє пінистий край;
То іскра заблисне, то згасне...⁴³

⁴¹ Леся Українка, *Зібрання творів у 12 тт.*, т. 1, с. 95.

⁴² *Ibid.*, с. 96.

⁴³ *Ibid.*, с. 97–98.

Білий колір у поєднанні з рожевим – уособлення шляху до кращої долі України, що неможливий без жертв та кривавої боротьби (провісниками якої є іскри в рожевій піні). У наступному ж вірші, доповнюваний червонястим і сірим, той же білий колір – ознака дороги, але вже не до кращого життя, а в країну смерті:

Крейда, пісок, червонясте та сіре каміння /.../
Наче довічна тюрма.
Сонце палке сипле стріли на білу ю крейду, /.../
се наче дорога в Нірвану,
Країну весильної смерті...

Але далі наявний перехід від сіро-червоно-білого спектру до вогняного блиску квітки-надії:

На гострому, сірому камені блиснуло щось, наче полум'я.
Квітка велика, хороша, свіжі пелюстки розкрила,
І краплі роси самоцвітом блищали на дні⁴⁴.

У системі поетичної символіки О. Кониського також має місце перехід від кольору “невмитості” Чорного моря через певну іскристу монохромність відтінків (“...здається, то не вода, а сизо-блакитне скло: ген-ген далеко-предалеко, скільки око сягає, горить безкрас море срібними іскорками дрібними /.../ На тому місці, де я звик бачити, де ще за одну, чи дві хвилини бачив море, тепер стояла довжезна висока гора ясно-сивого, ніби молочного, клоччя”⁴⁵) до буяння кольорів під сонячним промінням (“...небо голубе, аж пашить, сонячне проміння снопом сиплеться в воду, туману ані сліду; тільки по листві дерев проти сонця горить різнобарвними іскрами маса дрібних самоцвітів: то краплиночки, що туман лишив по листі...”⁴⁶).

Символ моря, що для наших предків мав досить широкий спектр значень (місце дії легенд, казок та замовлянь, центр зародження життя, кордон між світом і антисвітом тощо), у поезії Лесі Українки також може змінювати смислове наповнення, виступаючи як провісником надії й свободи:

⁴⁴ Леся Українка, *Зібрання творів у 12 тт.*, т. 1, с. 158.

⁴⁵ О. Кониський, *Op. cit.*

⁴⁶ *Ibid.*

Здалека море хвилі золотії
Шле, наче провість волі і надії...⁴⁷,
так і уособленням горя й страждань:
Буря грає на Чорному морі...
Гомін, стогін, квиління пташині,
Б'ється хвиля, як в лютому горі...⁴⁸
або суворою караючою силою:
Вдарить вал і гукне, мов з гармати,
Скрізь по березі гук залунає;
Хоче море човна розламати,
Трощить, ломить, піском засипає.
Як розбитий човен безталанний
Серед жовтих пісків погибає,
Так чудовий сей край богоданний
У неволі в чужих пропадає
Сильне море! зберися на силі!
Ти потужне, нема тобі впину, –
Розжени свої буйнії хвилі,
Затопи сю нещасну країну!⁴⁹

В інших творах поетеси море – уособлення краси та привабливості, ідеальний об'єкт для споглядання:

Вабить хвиля на море податься,
Кличе промінь ясної зорі.⁵⁰/.../
І моря красу споглядали
Не раз ми при тихій годині.⁵¹
Море, море! Без краю просторе,
Руху повне і разом спокою!
Забуваю і щастя, і горе –
Все наземне, – з'єднатись з тобою
Я жадаю на час, на годину,
Щоб не бачить нічого на світі,
Тільки бачить осяйну долину
І губитись в прозорій блакиті!..⁵²

⁴⁷ Леся Українка, *Зібрання творів у 12 тт.*, т. 1, с. 105.

⁴⁸ *Ibid.*

⁴⁹ *Ibid.*

⁵⁰ *Ibid.*, с. 102.

⁵¹ *Ibid.*, с. 94.

⁵² *Ibid.*, с. 96.

Ту ж багатогранність смислового наповнення етносимволу моря спостерігаємо й у творчості О. Кониського. У вірші “Біля моря в Криму” море – уособлення спокою й дрімотної байдужості:

Дрімає море, вітер спить,
суворі гори сном повиті...⁵³

А у творі “Ранок в Алупці” семантика вищезгаданого образу постійно зазнає змін. На початку твору море, відповідно до настрою ліричного героя, “суворе, непривітне”: “За скелею реве море суворе, непривітне, “невмите”, та, ревучи, хвилюючи, кидає на берег журбу-тугу, ніби хоче ще більш нагнати скорбот на бережан і без того смутних, зажурених”⁵⁴. Але далі смислове наповнення образу змінюється, і море вже не ранить зболеного тяжкими думками серця, а навпаки – заспокоює, зцілює: “Перед мене на півдні було не те море, що цілу ніч томило мене; ні! Перед мене безкраїм килимом розіслалося Чорне море, неосяжне, широке, невимовно принадливе, чарівне. Нерухоме воно; здається, то не вода, а сизо-блакитне скло: ген-ген далеко-предалеко, скільки око сягає, горить безкрає море срібними іскорками дрібними”⁵⁵.

В одному з віршів циклу “З скорботних пісень” позитивний вплив образу моря на стан душі ліричного героя значно посилюється й поглиблюється:

Під впливом моря чарів могутніх
росте бажання жить і жить
і під погоду і негоду
робить на Україну, робить!⁵⁶

Також у творах Кониського, написаних у Криму, можна простежити притаманну багатьом українським письменникам кордоцентричність. Скажімо, у творі “Ранок в Алупці” досить часто зустрічається символ серця і у зв’язку з виконуваною ліричним героєм роботою (“Працював я і мозком, і серцем над перебуванням Шевченка на другому засланні в степу киргизькому”), і для характеристики його емоційного стану, спричиненого тяжкими розду-

⁵³ О. Кониський, *Op. cit.*

⁵⁴ *Ibid.*

⁵⁵ *Ibid.*

⁵⁶ О. Кониський, *Оповідання. Повість. Поетичні твори*, К. 1990, с. 550.

мами над долею Кобзаря (“...почував, що душа не тільки томлена, а якась наче розбита, серце моє поранене”), і з метою передачі змін у душевному стані індивіда, що перебуває в ілюзорному часопросторі (“...чую, що кров по жилах тече швидше, серце б’ється скоріше”) та отримує можливість, хай навіть ілюзорного, спілкування з Шевченком (“Радісно затремтіло моє серце”⁵⁷).

Та ж кордоцентричність і тісний зв’язок образів моря й серця має місце у творчості Лесі Українки. Символ моря, взаємодіючи з міфологемою серця, в тексті вірша утворює певний нерозривний семантичний ряд, у якому море виступає як джерело забуття і спокою для зраненої чи збуреної душі ліричного героя:

Чим було тоді серце багате,
Поховала я в тихую воду /.../.
Думка спить, і серденько спочило;
Я дивлюсь на обличчя твоє;
Тихе море спокою навчило
Невгамовнеє серце моє...⁵⁸

Але в деяких випадках, відповідно до авторського задуму, вищезгадана пара етносимволів, не втрачаючи єдності й продовжуючи взаємодію, набуває зовсім інших смислових значень. Море вже не заспокоює збурене серце, а зливається з ним у єдиному ритмі, посилюючи певні емоції ліричного героя:

Цілу ніч до зорі я не спала,
Прислухалась, як море шуміло,
Як таємная хвиля зітхала –
І як серце моє стукотіло. /.../
Ох, непевні ті думи страшнії,
Наче хвилі у північ на морі!⁵⁹ /.../
Серце прагне буяць на просторі!
Бачу здалека, – хвиля іскриста
Грає вільно по синьому морі⁶⁰.

У деяких випадках міфологема моря доповнюється етносимволом білого коня:

⁵⁷ О. Кониський, *Вибрані твори...*

⁵⁸ Леся Українка, *Зібрання творів у 12 тт.*, т. 1, с. 103.

⁵⁹ *Ibid.*, с. 101.

⁶⁰ *Ibid.*, с. 95.

Море /.../ Геть далеко розкочує хвилі,
Що сердито трясуть гребенями,
Наче гривами огирі білі⁶¹.

У фольклорних творах кінь, на думку В. Кононенка, “...особлює для українця вільне життя, нескорений дух, стрімкість дій та вчинків. Кінь невід’ємний від козака, отожд і від ідей волелюбства, свободи”⁶². Свій жаль з приводу поневолення рідного краю поетеса передає саме через образ конаючого коня у поєднанні з етносимволами чорного птаства (в українській міфології – уособлення світу мертвих):

Так чудовий сей край богоданий
У неволі в чужих пропадає.
Наче кінь степовий, вільний, дикий,
Що в пісках у пустині вмирає:
Захопив його вихор великий,
Кінь упав і в знесиллі конає.
В ньому серце живеє ще б’ється,
В ньому кров не застигла живая,
А над ним вже кружляє та в’ється
Птаства хижого чорная згряя⁶³.

Як бачимо, застосування міфологічних архетипів та етносимволів дає можливість митцям передати досить широкий спектр людських почуттів, паралельно ставлячи й вирішуючи, морально-етичні, суспільні та філософські питання.

Система використовуваних образів має тісний зв’язок з національною етносимволікою, і широко застосовується митцями незалежно від того, в якому оточенні (природному середовищі чи соціумі) вони перебувають. Навіть на чужині письменник-українець, виокремлює серед оточуючих пейзажів, флори, фауни, гами кольорів тощо рідні та близькі його душі й серцю символи і змальовує у своїх творах, демонструючи нерозривну єдність з рідною землею й народом.

⁶¹ Леся Українка, *Зібрання творів у 12 тт.*, т. 1, с. 96.

⁶² В.І. Кононенко, *Рідне слово. Підручник для шкіл із поглибленим вивченням української мови, ліцеїв, гімназій, колегіумів*, К. 2001, с. 237.

⁶³ Леся Українка, *Зібрання творів у 12 тт.*, т. 1, с. 105.

Традиційні рослинні й тваринні символи (верба, тополя, береза, явір, дуб, терен, будяк; кінь, чорні птахи), символи кольору (золотий, жовтий, зелений, червоний, рожевий, чорний, перлистий тощо) міфологеми сонця, місяця, зірок, моря, неба, серця тощо у творах митців можуть зберігати смислове наповнення, характерне для народнопісенної творчості, але в деяких випадках зазнають модифікації відповідно до авторського задуму. Слід також зазначити, що окремі етносимволи у Лесі Українки та Олександра Кониського тотожні за значенням (наприклад, лавр – уособлення жури), але, в основному, семантичне поле одного й того самого образу у творах письменників може вельми відрізнятися. Та й у кожного з авторів смислове наповнення етносимволу може еволюціонувати (іноді навіть у межах одного й того самого твору) й зазнавати трансформацій, звуження або ж розширення поля значень (згадаймо образ кедрів та моря у Кониського, трансформацію семантики кольорів у обох митців тощо).

Використовуючи різновекторне смислове навантаження міфологем письменники створюють певний часопросторовий континуум, на тлі якого змальовують емоційний стан ліричного героя, відтворюють самотню історію Кримського півострова та отримують можливість через посередництво етносимволів висловити власні надії й сподівання щодо майбутнього народу України взагалі й населення Криму зокрема. Слід зазначити, що саме міфологічні архетипи є основними засобами впливу на підсвідомість реципієнта, рушійними важелями пробудження національної свідомості читача, відновлення втрачених зв'язків з досвідом предків.